

STOCKHOLM – MIN HEMSTAD

Den första tillfälliga utställningen i det nyordnade Postmuseum

Av S. Birger Hasselrot

Birger Hasselrot föddes på Södermalm i Stockholm 1905. Han tog studenten i Södra Latinläroverket 1923. För att gå i fädernas fotspår ägnade han sig omedelbart därefter åt att studera till en tänkt jur.kand.examen vid dåvarande Stockholms Högskola. Efter ett antal år avbröt han de studierna och övergick till att bli officer på aktiv stat inom armén. Där avancerade han till tränginspektör och generalmajor. Sitt redan i barn- och ungdomsåren grundade stora intresse för födelsestaden med dess gator, torg och byggnader, med dess allmänna historia och kulturella liv har han alltid behållit och omhuldat. Idén att samla Stockholm inom filatelin fick han dock först några år efter pensioneringen.

En av Postmusei många viktiga uppgifter är att främja frimärkssamlandet i allmänhet och att därvid även tillgodose enskilda samlares specialintressen. Det sistnämnda kan bli tillgodoses genom arrangerandet av tillfälliga utställningar på olika teman. En värdefull tillgång därvidlag är de stora utrymmen, som vid renoveringen särskilt reserverats och inretts för sådant ändamål.

Den första tillfälliga utställningen i de nyinredda lokalerna var »STOCKHOLM – MIN HEMSTAD». Den pågick under tiden 22 augusti–23 november 1986 och var grundad på ett urval ur den måhända inte helt okända hembygdssamlingen »STOCKHOLMIANA». Samlingen och den därpå grundade utställningen ville överskådligt visa vad frimärken, post- och makuleringsstämplar, brev, postgångna vykort och andra postala objekt i olika avseenden kan berätta om Stockholm, utställarens barndoms och ungdoms stad, i äldre och senare tid.

Den utställda samlingen är formellt att betrakta som en tematisk hembygdssamling. Den har tidigare, år 1976, i urval visats på Postmuseum, då under namnet »STOCKHOLM I FILATELIN». Sedan dess har den dock väsentligen kompletterats innehållsmässigt och förbättrats vad beträffar montering, beskrivningar m m.

Samlingen upptog de fyra utställningssalarna med ca 900 blad fördelade på 70 ramar om vardera 8, 12 eller 16 blad. De många bladen hade genom museets försorg på för åskådaren stimulerande sätt kompletterats med bl a från Stockholms Stadsmuseum inlånade gamla gatuskyltar och skyltar från sedan länge försvunna restauranter, butiker och postanstalter, med från enskilda inlånade modeller av spårvagnar, ångfärjor m m, med brevlådor och andra gamla postföremål samt förstoringar av fotografier från det Stockholm som gått. Anordningarna bidrog i hög grad till att ge åskådaren en synbar uppfattning om Stockholms historia i olika avseenden.

Vy av Stockholm 1793 från Fåfången på Södermalm i serien Gustaviansk konst.

På sedvanligt sätt presenteras samlingen med en allmän plan och utförlig innehållsförteckning.

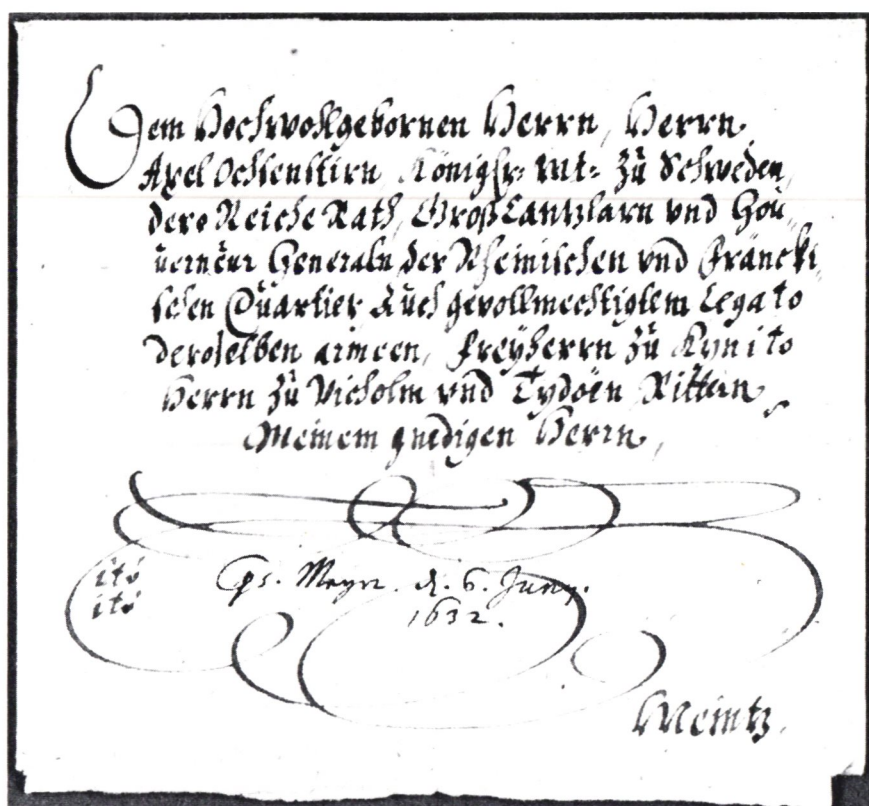
I sitt nuvarande skick kan samlingen sägas bestå av två huvuddelar. En del med hög filatelistisk ambition visar Stockholms äldre postanstalters historia främst genom brev, stämplat och frimärken från första hälften av 1600-talet fram till omkring 1910. Där redovisas först i tidsföljd ett antal exempel på kurirbrev och karterade men icke stämpelförsedda brev samt därefter olika typer av förfilatelistiska stämplat. Fr o m frimärksperiodens början redovisas stämpelutvecklingen för varje postanstalt (filialpostanstalt) för sig.

Den andra och större delen är avsedd att belysa huvudstaden medelst postala objekt icke blott ur filatelistisk synpunkt utan också ur allmänhistoriska och allmänkulturella aspekter. Den delens innehåll och mål framgår av rubriker i innehållsförteckningen som »Stockholms geografiska läge», »Landskapet och omgivningar», »Stockholm – Sveriges huvudstad», »Stockholms allmänna historia – här till stor del dess Konungars», »Stockholms stadsdelar, gator, torg och byggnader», »Allmänna och lokala kommunikationer», »Postväsendet i Stockholm» samt »Livet i Stockholm». Den senare rubriken har underrubriker som »Konstnärer och författare», »Ekonomi, Industri och Handel», »Musik och Teater», »Gymnastik och Idrott», »Utställningar och Kongresser», »Filatelistiska händelser» m fl.

Tillgången på objekt som är relevanta för samlingstemat är mycket stor. Det har redan av rent praktiska skäl varit nödvändigt att begränsa samlandet. Det har skett främst genom att uppställa tidsgränser. Å andra sidan har utställaren känt sig vara fri från flera av de hämmande regler som gäller om man vill delta i en bedömningsklass på en filateliutställning. Han har därför kunnat beskriva sina objekt fylligare, än vad som eljest anses tillrädligt, med rubriker och annan text, med kartor, tabeller och illustrationer.

De skilda slagen av utställningsobjekt

Det finns många svenska *bildfrimärken* med Stockholmsmotiv. De är i de flesta fall utsökta små konstverk, som väl lämpar sig för att beskriva Stockholms topografi och kulturhistoria. I samlingen har de bl a utnyttjats för att jämte »Kungafrimärken» och andra *porträttfrimärken* beskriva Stockholms allmänna historia från Vikingatiden fram till våra dagar.

Brevomslag 1632 till Axel Oxenstierna, det svenska postverkets grundare.

Enbart bildfrimärkena med olika Stockholmsmotiv – här bortses då från alla slag av porträttmärken – är till antalet beroende på klassificeringsgrunden 180–200 stycken. Det äldsta är 1903 års 5-kronorsmärke, som avbildar det då nya Centralposthuset vid Vasagatan, de senaste då detta skrives märken från STOCKHOLMIA 86 och Postens 350-års jubileum. De flesta var representerade i sitt sammanhang på utställningen. Redan dessa märken synas räcka till en egen liten motiv- eller temasamling.

I sammanhanget är att märka att det finns rätt många utländska märken eller hela block med Stockholmsmotiv. De flesta ingår i samlingen och visades på utställningen.

Till gruppen bildfrimärken kan hänföras senare tiders många omslag till frimärkshäften, som försetts med Stockholmsmotiv. Alla dessa visades på utställningen. Motiven till frimärkshäftena är numera behandlade i boken »Motiv på svenska frimärkshäften 1904–1979».

Liberias märke 1956 med anledning av dess presidents tilltänkta men sedemera inställda Sverigebesök.

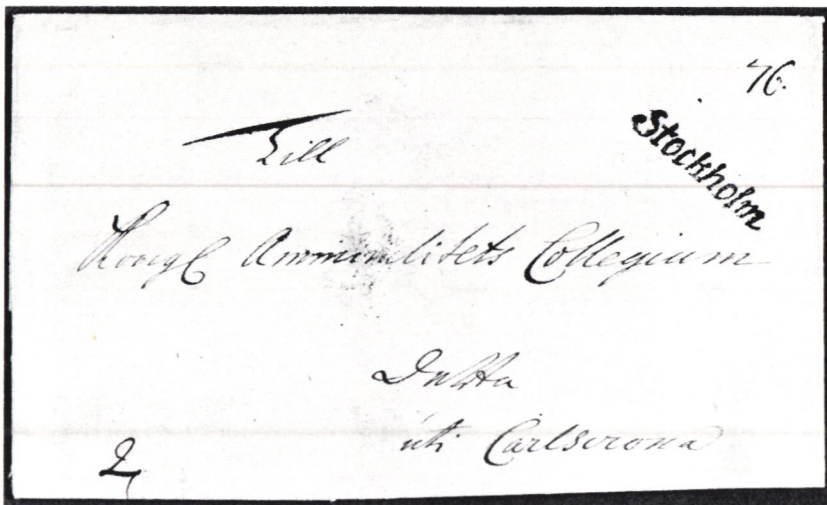
Trapphallen i National museum efter träsnitt 1866.

Waxholmsbåt. I bakgrunden Storkyrkan. Slottsbacken, Slottet och Gustaf III:s staty.

Omslag till frimärkshäftet STOCKHOLMIA V från 1986.

»STOCKHOLM» med framåtlutande skrivstil (typ I) från 1719–1723.

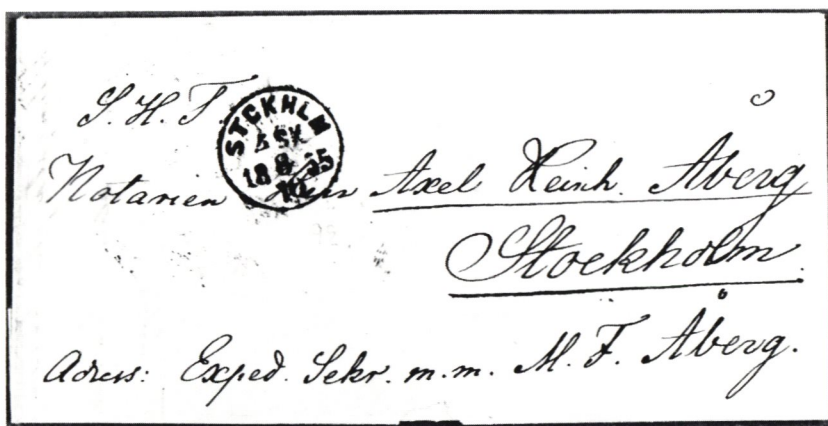
Poststämplar från såväl tiden före som efter frimärkenas tillkomst utgör huvuddelen av materialet till den posthistoriska avdelningen men tjänar också att i form av FDC-stämplat och *minnespoststämplar* belysa Stockholm inom samlingens övriga avdelningar. Samlingen inrymmer huvuddelen av stämpelvarianterna från Stockholms postanstalter från 1686 till omkring 1910. Därmed har stadens äldre postala förhållanden kunnat väl dokumenteras. Av särskilt intresse för utställaren har varit de förfilatelistiska stämplatarna, lösenstämplatarna från 1850- och 1860-talen samt »brevbärings- eller turstämplatarna». Till lösenstämplatarna hör främst de tre äldsta från åren 1855–1857. Bland dem torde den åttakantiga med värdesiffran 4 Sk vara den vackraste Stockholmsstämplat någonsin. Av stort intresse är också alla de lösenstämplat som slogs i Stockholm på otillräckligt frankerade brev med angivande av värdesiffran med eller utan tillägg av »Sk.» eller »Öre». Därvidlag var variationsrikedomen stor. Brevet med dessa stämplat är ofta försedda med många sidostämplat och postala anteckningar i olika färger som visar brevens gång genom skilda postverk och postanstalter.

Äldre brevomslag är överhuvudtaget ofta av ett stort intresse inte blott ur postala och rent filatelistiska synpunkter utan också ur allmänt kulturella aspekter. Brevomslaget som en helhet jämte det eventuella brevet sätter in objektet i sitt rätta kulturella och sociala sammanhang. Det är detta som enligt min mening skiljer den verkliga filatelin från det mer ensidiga frimärks- och stämpelsamlandet. Här kommer hembygdsfilatelins betydelse in i bilden.

Utställaren har haft tillgång till en samling brev med brevomslag, som under tiden 1815–1835 skrivits av hans farfars farfar. Denne var prästman,

kyrkoherde och kontraktsprost i Särestad i Västergötland, teologie hedersdoktor och professor. Under den angivna tiden var han medlem av ståndsriksdagens prästerstånd och bodde i Stockholm under de perioder riksdagen sammanträdde. Han skrev då flitigt hem till prostinnan i Särestad och berättade om livet i huvudstaden i såväl stort som smått.

Brevsamlingen omfattar ca 300 brev i gott skick. Många brev tycks ha sänts med vänner och bekanta. Andra har skickats med allmänna posten och är försedda med Stockholmsstämplar och karteringsnummer. Den äldsta stämpeln är Stockholms lilla rakstämpel. Därpå följer de större rakstämplarna i olika varianter, följda av Stockholms bågstämplar med början 1830, alltså från det första året, och de första cirkelstämplarna från år 1834 och ett par år framåt.

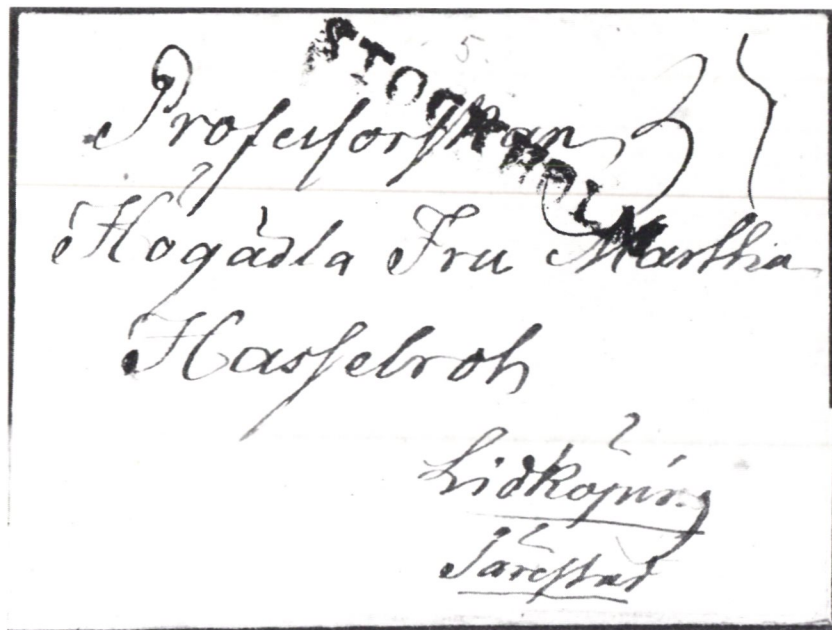

Brevomslag med Stockholms första lösenstämpel från 1855–1856.

De nämnda breven har varit en god grund då det gällt att belysa Stockholms postkontors historia under första hälften av 1800-talet. Men även brevinnehållet har många intressanta upplysningar att ge den nyfikne Stockholmsentusiasten.

Går vi senare i tiden har det varit ett nöje att med hjälp av bl a »turstämplarna» kunna påvisa den lokala postgångens utveckling från 1600-talets enstaka brevdragare med dess begränsade postutdelning fram till den rent fantastiska service, som postverket kunde lämna allmänheten särskilt under senare hälften av 1800-talet. Vad sägs om att postanstalterna i huvudstaden så sent som 1896 hölls öppna alla dagar i veckan, även lördagar samt sön- och helgdagar, mellan kl 8 fm och 9 em, som det hette då, och att man då också hade fem dagliga utdelningsturer. Men åren 1886–1887 fanns det sju (7) dagliga turer.

När det gäller den lokala postutdelningen har det varit möjligt att med stämplat och frimärken på brev dokumentera »lokalbrevkontoret» och systemet med »brevbärarskillingen». Det var det belopp, som ända in på 1880-

Brev med Stockholms stora rakstämpel 1825.

talet måste betalas för varje brev som inte bara fördes till bestämmelseorten genom postverkets försorg utan också skulle bäras ut till adressaten. Brevbärarskillingen belöpte sig först till en skilling och senare till 3 öre och kunde erläggas i förväg genom ett extra frimärke på försändelsen eller av adressaten vid utbärningen men då direkt till brevbäraren. Ja, nog är Stockholms posthistoria fantastisk!

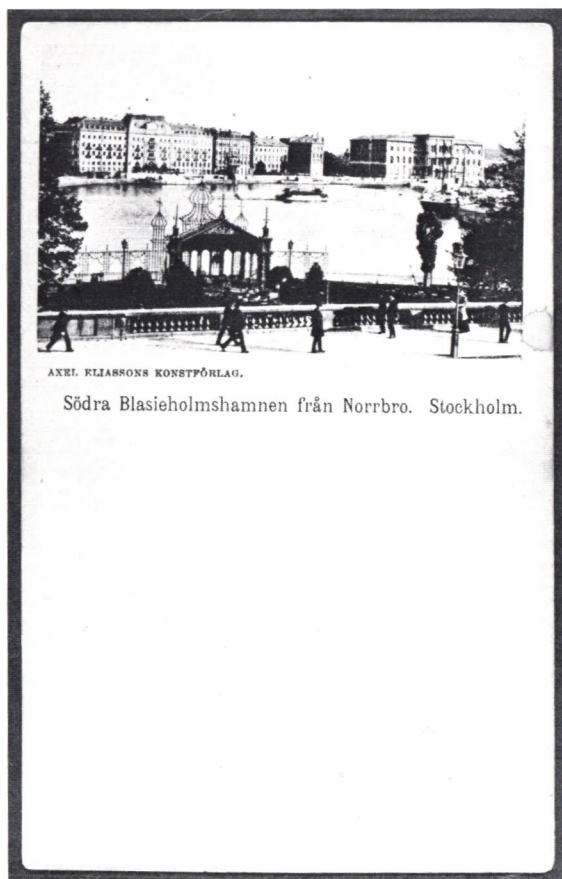
Många andra brev eller brevomslag från skilda epoker och under varierande förhållanden förekommer naturligtvis i samlingen. Dit hör bl a sådana som åskådliggör främst den första perioden av den privata lokalposten i Stockholm. Andra exempel anges nedan i andra sammanhang.

Till sist vill vi här påpeka att som redan nämnts utställaren tillåtit sig att använda för temat relevanta förstadagsbrev och brev med minnespoststämplat. Ett ex av det som jag förstår äldsta förstadagsbrevet med särskild förstadags- tillika minnespoststämpel avbildas nedan. Det är försett med det 8 öres Oscarsmärke, som gavs ut till invigningen av det nya posthuset vid Vasagatan den 27 oktober 1903, och stämplat med invigningsstämpeln samma dag. Posthusfrimärket kom ju ut redan dagen före invigningen, dvs den 26 oktober. Möjligen kan en eller annan förstadagsstämplat försändelse med det märket finnas i behåll.

När det gäller stämplat och brev saknas naturligtvis ännu många svåråtkomliga objekt. Till dem hör den sågtandade försöksstämpelein, Stockholms äldsta paketpoststämpel, den fyrkantiga, en del av de äldsta i Stockholm slagna lösenstämplarna, många bandeautämpeilverianter m m.

Vykort har numera sin legitima plats i en hembygdsfilatelistisk samling. Sådana bör dock användas med återhållsamhet.

Vykortens historia är intressant. I december 1871 utannonserade Kungl Generalpoststyrelsen vårt första officiella brevkort med åsatt porto om 12 öre att användas fr o m den 1 januari året därpå. Det kortet hade en adresssida och en hel sida för meddelandet till adressaten. Men då det första vykortet officiellt gavs ut i Sverige 1891, »Brefkort med vyer» som det då hette, hade det en adressida och en bildsida. Där tog bilden upp en tredjedel av utrymmet medan resten återstod för meddelandet. Så småningom

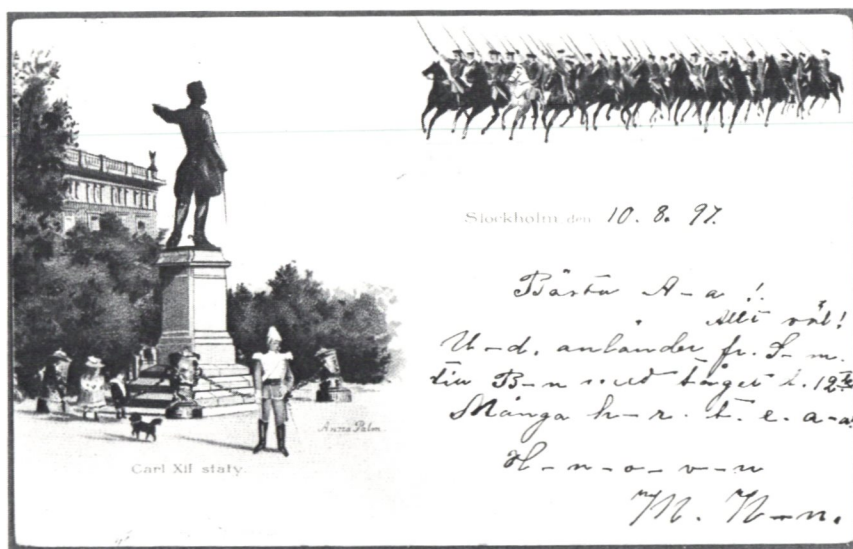

Vykort med Stockholmsmotiv från 1891.

blev bilden allt större så att till slut endast en smal kant återstod för meddelandet. I och med att man 1905 införde den tudelade adressidan med plats även för ett meddelande kunde bilden få växa allt mer för att till slut ta upp hela bildsidan.

De äldre vykorten är värdefulla för att dokumentera vykortens historia men också för att illustrera ortens eller bygdens topografiska och kulturella utveckling. Ofta är de dessutom verkliga små konstverk. Särskilt tilltalande är de många topografiska kort som strax före sekelskiftet utfördes efter förlagor av den nu så uppskattade konstnärinnan Anna Palm. Många av hennes Stockholmskort avbildar utsikter och detaljer från 1897 års Konst- och Industriutställning på Lejonslätten på Djurgården, en av huvudstadens remarkabla händelser på sin tid.

Samlarvärdet av de s k maximi-korten vill jag personligen allvarligt ifrågasätta. Några av de äldsta, »verkliga», kan dock vara av intresse. Det var den välkände chefen för Postverkets frankoteckensexpedition för samlare Uno Söderberg, som föreslog att jubileumsfirandet av Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november 1932 skulle av Posten firas med en särskild minnespoststämpel. Med den stämpeln inleddes enligt Gilbert Svensson »en aktiv giv i Postverkets förhållande till frimärkssamlarna». Nedan visas en bild av ett maximikort med stämpeln i fråga på ett med jubileumsmärket försedd foto av tavlan i Nationalmuseum. Det är den legendariske postmannen som är avsändare.

Karl XII:s torg på vykort från 1897 signerat Anna Palm

Maximikort till Gustaf II Adolfsminnet 1932 förfärdigat av Uno Söderberg.

Vykort från 1902 visande Storkyrkobrinken från Riddarhustorget.

Samlingens vykort har i princip topografiska Stockholmsmotiv. De är postgångna med Stockholmsstämplar och i de flesta fall Stockholmsadresser. En intressant Stockholmsstämpel eller Stockholmsadress har någon gång medgivit undantag från huvudregeln. De flesta vykorten är från tiden före 1910.

De utställda objektens vittnesbörd för den lokalpatriotiske Stockholmare

Exempel på vad de utställda objekten kunnat visa ur posthistorisk och allmänskulturell synpunkt har redan anförts. Här skall ytterligare några exempel ges på vad de kan förmedla till den inbitne stockholmare. Här bortses då från rent filatelistiska aspekter liksom från synpunkterna på gångna tiders brev och brevomslag i tekniskt avseende. De senare kommer att särskilt beröras längre fram i artikeln.

Som *landets huvudstad* är ju Stockholm säte för vad som traditionellt om än icke längre reellt kallas de tre statsmakterna, Konungen med regering och statsdepartement, Riksdagen och dess organ samt press och andra massmedia. Därtill kommer många andra myndigheter, näringslivets topporganisationer, kulturella organ m m. Mycket av detta kan dokumenteras i en filatelistisk temasamling, som den utställda samlingen väl kunnat visa. Här har det i stället gällt att välja och vraka. Nu några exempel på brev från eller till officiella myndigheter.

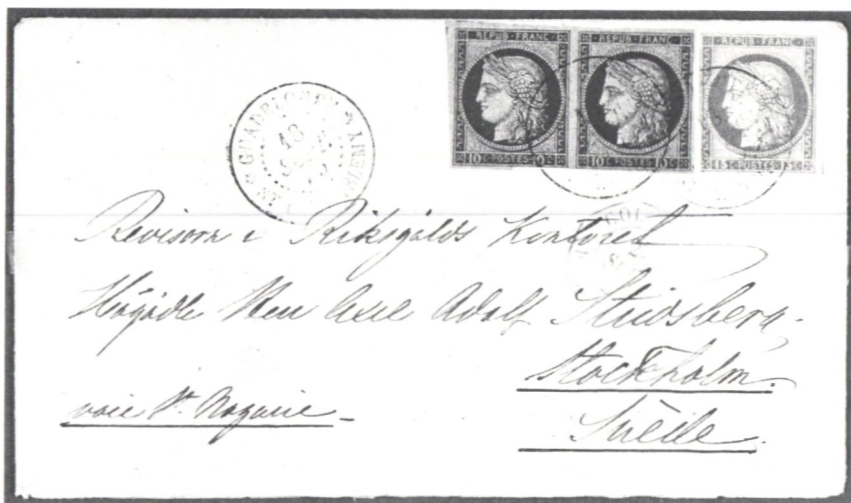
Det äldsta »Kungabrevet» i original är en mycket prydlig skrivelse år 1667 från Karl XI:s förmyndarregering. Den är undertecknad av änkedrottningen Hedvig Eleonora och kontrasignerad av alla de fem höga Rikssämbetsmännen, Rikskansleren, Riksdrotsen, Riksmarsken, Riksamiralen och Riksskattmästaren. Skrivelsen är sänd med kurir och ställd till landshövdingen över Jämtland och Härjedalen. Man kan undra hur ett så intressant historiskt dokument om ett par sidor i stort format kommit ut i den allmänna handeln.

En annan äldre handling är ett dokument, undertecknat 1792 av dåvarande hertigen av Södermanland, sedermera Konung Karl XIII. Han var förmyndare för den då minderårige Gustav IV Adolf, som omnämns i skrivelsen. Utskriften är på sorgkantat papper, sannolikt på grund av landsorgen efter Gustav III. Tre Kungar i en skrivelse!

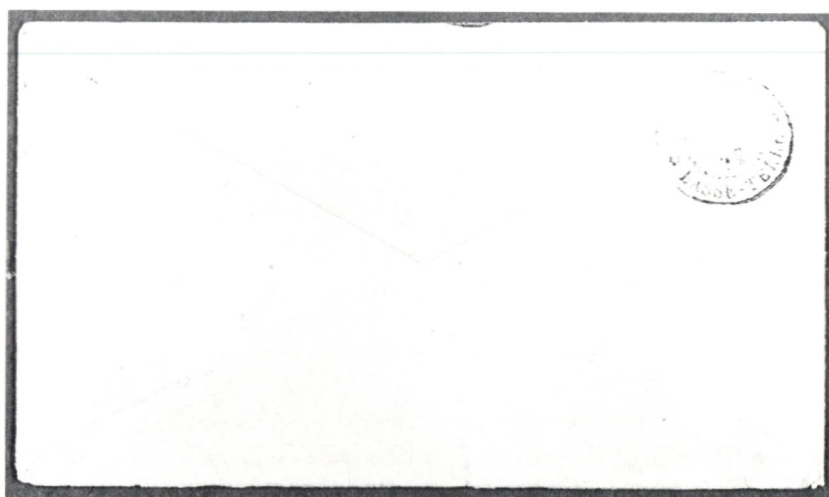
Ett antal andra Kungaskrivelser, bland dem ett par vackra konvolut med personliga brev från Oscar II, ingår också i samlingen. De har sänts från och inom Stockholm. Däremot finns inget Kungabrev från 1500-talet. Utställaren har fått nöja sig med en kopia av ett brev undertecknat av Gustav Vasa. Väl däremot finns några personliga brev i konvolut och även personliga lyckönskningskort från Drottning Victoria i början av 1900-talet.

Av skrivelser till myndigheterna kan nämnas ett s k helbrev till Jordbruksdepartementet, sänt officiellt från 1920 års folkomröstningskommision i Slesvig. Skrivelsen är på dess vägnar undertecknad av den svenske delegaten landshövdingen von Sydow. Brevet är försett med tre av de till

gällde att ett antal serafimerriddare – serafimerorden var rikets högsta utmärkelse – bl a skulle tillse »det hushållningen vid alla hospitaler, barnhus och lazarettor – – – må lända till inrättningarnas bestånd och förkofran». Vi kan här se varifrån det nu tyvärr nedlagda Serafimerlasarettet i Stockholm fått sitt namn.

Omslag till officiellt brev 1873 från ön S:t Barthélemy till Riksgäldskontoret i Stockholm.

Baksidan av ovanstående brevomslag.

Många av *stadens gator, torg och byggnader* har kunnat dokumenteras med postala dokument. Här ges några exempel.

Då min farfars farfar först kom till Stockholm som riksdagsman och ledamot av det högvärdige Presteståndet hade detta sina sammankomster i den dåvarande »domkyrkosacristian» i Storkyrkans torn. År 1829 hade emellertid »Riksens ständers hus» på Riddarholmen blivit färdigt. Det var byggt på det gamla Gråmunkeklostrets grund intill Riddarholmskyrkan. Dit flyttade då dels Presteståndet, dels också Borgarståndet från det nuvarande Börshuset vid Stortorget och Bondeståndet från det Bondeska Palatset, även det i Gamla Stan och numera plats för Högsta Domstolen. Ridderskapet och Adeln hade från början lokaler i det gamla Riddarhuset vid Swartmansgatan, där även Stockholms äldsta postkontor från 1636 fått sina lokaler. Då det nya Riddarhuset blivit färdigt 1657 flyttade det första ståndet dit och har där förblivit. Dessa gamla byggnader kan i stort sett åskådliggöras med olika slag av postala objekt.

FDC 1935 till Riksdagens 500-årsjubileum.

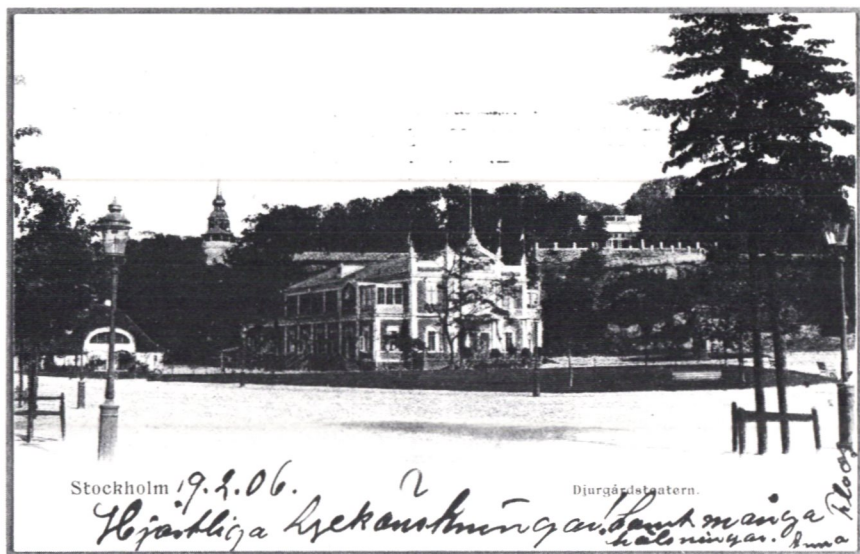
Det nuvarande Kungl Slottet är motiv för ett flertal frimärken, postkort, minnespoststämplar m m. Men också det gamla slottet »Tre Kronor» finns med, nämligen i den mycket vackra förstadagsstämpeln till serien Kronjuveler. Det gamla slottet ödelades som bekant genom brand 1697. Samma öde mötte det fantastiska slottet »Makalös». Min farfars farfar som tydligen varit ögonvittne till branden skriver därom i ett brev 1825:

»Sistlidne torsdags afton var här ett rysligt uppträde. Elden kom lös i Dramatiska Theater-huset mitt under påstående spectakel. Man hade hunnit mot slutet av 4de acten, då oro och förvirring märktes bland de agerande. Vid scenens slut gav hufvudacturen, den ryktbare Hjortsberg, med mycket lugn till kända förhållandet och varnade Spectateurerna att alltför häftigt störta ut. Men nästan i detsamma slog en tjock rök, blandad med låga, upp genom Souffleurs-luckan och utsläckte alla lamporne vid orchestern. Man kan föreställa sig, hur angelägen en hvar då blef att komma ut. Till all lycka var samlingen denna dag icke stor, i anseende till det högst ruskiga vädret med regn och snöglopp. Spectateurerna kommo sålunda alla någorlunda oskadda ut, ävensom de agerande, ehuru någre litet svedde; men någre af betjeningen blefvo ett rof för lågorne, som snart utbrusto med den våldsamhet, att hela huset stod i låga. Detta slutspectakel var rysligt skönt. Den mörkaste afton förvandlades i en hast till den klaraste dag. Man kunde på alla torn tydligen se, hvad klockan var. De många brännbara ämnen af alla slag tillhöriga Theatern gjorde lågan starkare än vanligt. Då det under hela branden starkt snögade, syntes luften uppfylld af det skönaste silfver- och guldregn, som var en egen och ovanlig syn, öfverträffande alla fyrverkerier. Också saknades ej åskådare. Slottsbacken, Norrmalmstorg, strandbryggorne på båda sidor strömmen och snart sagt hela Skeppsbron voro upfylde af människor af alla åldrar och kön. Kungen och Kronprinsen skyndade genast till branden, i början till fots utan galoscher, oaktat snöslasket och gofvo nödige ordres till Eldens hämmande, men oaktat allt bemödande kunde allt hvad som i huset var brännbart ej räddas. Murarne stå naturligtvis kvar.»

Makalös byggt i början av 1600-talet av fältmarskalken Jacob de la Gardie. Det låg på platsen för nuvarande Karl XII:s torg och hade efter indragningen till Kronan genom Karl XI:s reduktion förvandlats först till Arsenal, varav Arsenalsgatan har sitt namn, och sedan till Dramatisk Teater.

Detta leder oss över till andra stora bränder i Stockholms historia, vilka alla lätt kunnat dokumenteras. Här skall endast erinras om »Eldkvarns brand» år 1878, en händelse som även i utställarens barndom låg till grund för mången gammal Stockholmares tidräkning, om den av många så högt älskade restauranten Bellmansro på Djurgården, som brann ner en majmorgon 1952, om Djurgårdsteatern, som eldhärjades en kväll år 1929 samt om Svenska Teatern på Blasieholmen, härjad även den av eld 1930 men sedan aldrig återuppbyggd. Och varför inte här till slut nämna Stockholms centralpunkt nr ett, Telefontornet vid gamla Malmskillnadsgatan, som efter en eldsvåda slutade sina dagar 1952.

Ja, det är mycket som kunnat dokumenteras av det Stockholm som gått, det Stockholm som fanns före grävskepparnas tid, det Stockholm som fortfarande fanns under utställarens barndom och ungdom, dvs under 1900-talets första kvartssekel. Låt oss nämna Helgeandsholmen, helt omdanad i samband med de stora riksbyggena Riksdagshuset och Riksbanken i början på seklet. Då försvann bl a det Tessinska Hovstallet och basarerna på Norrbro. År 1914 försvann Hotel Rydberg med dess berömda bar, litet senare även Stockholms stads Badinrättning i Riddarfjärden. Låt oss inte heller glömma ombyggnaden av Slussområdet på 1930-talet, ej heller det forna »Tegelbackseländet».

Postgången vykort 1906 med bild av Djurgårdsteatern. I bakgrunden Skansens äldsta huvudingång.

Den största förändringen någonsin beträffande stadens gator och torg genomfördes med början år 1637 av Stockholms förste överståthållare Claes Fleming. Han införlivade med det egentliga Stockholm den dåvarande »Stockholms Norre Förestad» alltså vad som nu i stort sett är Nedre Norrmalm men som då var en självständig administrativ enhet med vissa egna stadsrättigheter. Flemings bild finns på 20-öresmärket i serien Svenska Flottan. I samband med den förändringen gavs nya sträckningar och även nya namn åt flera av de större gatorna. Då fick »Drottninggatan» sitt namn. Då kom också »Den nya Konungsgatan» till, senare kallad »Stora Nygatan», liksom »Lilla Konungsgatan», senare kallad »Lilla Nygatan», där Postmuseum nu ligger. Dessa namn var s k dopnamn. Men de flesta av de gamla namnen på gator och hus var spontana namn, dvs naturligt framvuxna. De växlade ofta även inom en kort tidrymd, t ex då ett hus vid gatan bytte ägare.

I samlingen finns ett brev från Upsala 1851 med adress:

»Demoiselle W. C. Lagerholm

Stockholm

Adr. Hörnhuset vid Österlånggatan och Salt-

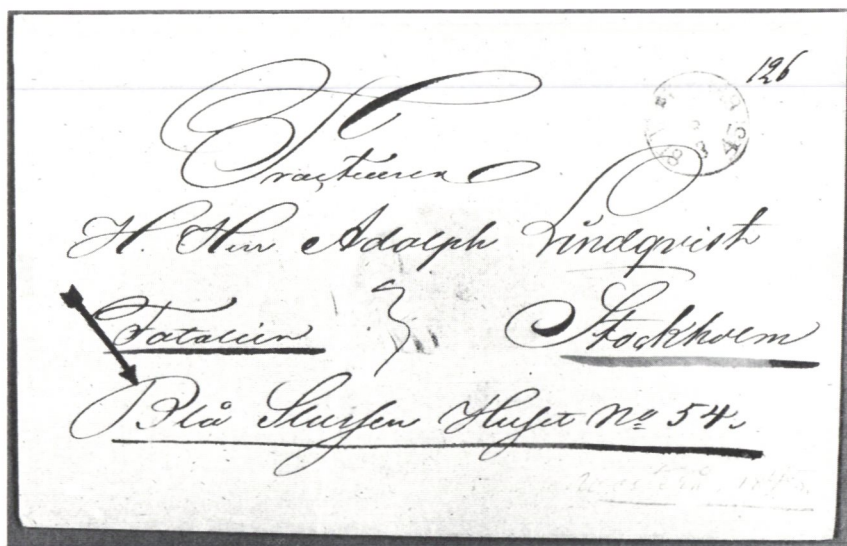
kompanigränden. Åtföljer He Sekret. Bergströms post.»

Det visar sig att Westerviks Skeppskompanie, även kallat Stora Salt Compagniet, år 1647 hade köpt en tomt i kvarteret Aeolus i Gamla Stan i hörnet av nuvarande Skeppsbron och Slottsbacken. Där uppfördes ett packhus för lagring av importerad salt, »Stora Salt Compagnie Huset». Gränden söder därom kom foljdriktigt att kallas »Salt Compagnie Grän-

den» såsom brevet visar. Då huset senare rivits ner och 1869 ersatts med det nuvarande Telegrafhuset kom gränden att åter byta namn, nu till »Telegrafgränd». Ett aldrig så enkelt brev kan alltså ge anledning till nog så intressanta efterforskningar.

Ett annat exempel på namnbyte m m ger det brev, som 1845 sänts från Westerås med dess bågstämpel under adress:

»Tracteuren H Herr Lindqvist
Fatalier Blå Slussen Huset no 54
Stockholm»

Brevomslag med adress »Blå Slussen».

Ända fram till ombyggnaden av Slussen mellan Mälaren och Saltsjön 1931–1935 bestod Slussen, ofta kallad Karl-Johansslussen, av två helt synliga slussanordningar med upp- och nedfällbara klaffbroar. Enligt vad som är belagt från 1834 kallades i äldre tid brospannet närmast Saltsjön »Blå Slussen» och det närmast Mälaren »Röda Slussen». Namnen torde nu vara så gott som helt bortglömda. Att sedan »Huset no 54» kan ge anledning till funderingar om husnumreringen i äldre tider är en annan sak.

Utställningar och kongresser har alltid utgjort en viktig del av stadens liv alltsedan mitten av 1800-talet.

Stockholms första industriutställning anordnades sommaren 1866 i Kungsträdgården. Det var en för den tiden enastående händelse. Den har sin plats i posthistorien genom den minnespoststämpel som då utgavs, »EXPOSITIONEN», nr 1 i Postmusei kartotek över sådana stämplat. Stämpelstansen visades på den här beskrivna utställningen i Postmuseum. Om något »äkta» avtryck på brev av densamma finns bevarat är däremot ovisst.

Men »Expositionen» har lämnat ett mer påtagligt minne efter sig. I Industrihallen fanns utställd en stor fontängrupp, utförd i lera av Johan Peter Molin och kallad »Näcken med Ägir och hans döttrar», Gruppen väckte uppskattning och en riksinsamling gjorde det ekonomiskt möjligt att gjuta gruppen i brons och resa den på dess nuvarande plats i Kungsträdgården. Molins fontän har kommit att symbolisera Näckströmmen, det vattendrag som förr skilde Blasieholmen från fastlandet. »Molins fontän» är motivet till bilden på frimärkshäftet till 1969 års Hjalmar Söderbergs märke.

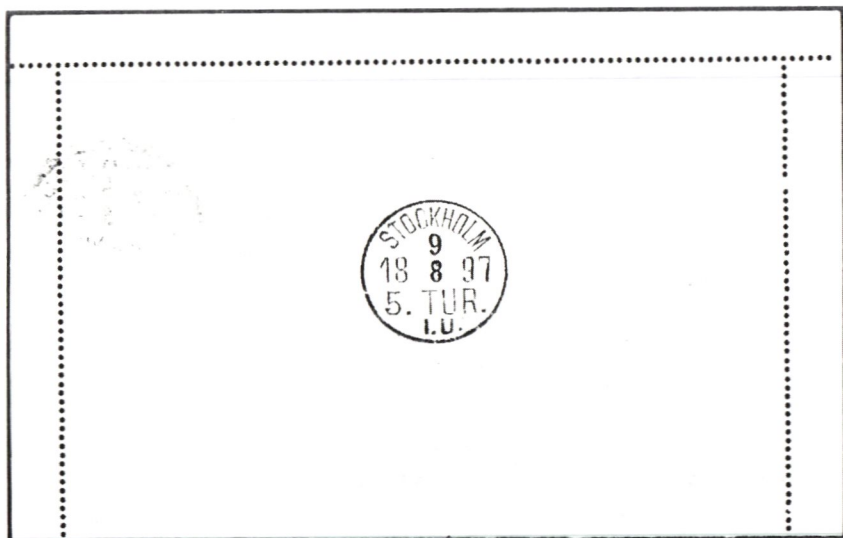
Molins fontän på frimärkshäfte 1969.

Konst- och Industriutställningen 1897 på Djurgården, som omnämns ovan i samband med Anna Palms konstnärliga verksamhet, kom att få stor betydelse för huvudstadens allmänna utveckling. Jubileumskortet med frankostämpeln 5 öre som utgavs i samband därmed blev väl aldrig den raritet som man väntade sig – det kan ju fortfarande köpas billigt obegagnat i fackhandeln – men utställningen har ju detta till trots haft mycket att bjuda både filatelisten och Stockholmssamlaren. I fråga om jubileumskortet finns många varianter i fråga om tryck, stämplat och postvägar representerade i samlingen.

Märkligt är ett ex av utställningsbrevkortet, som utgivningsdagen sänds till Finland med tilläggsfrankering 5 öre. Men Generalpoststyrelsens beslut den 3 september 1897 innebar att brevkortet eller postkortet som det nu skulle heta endast skulle få användas till inrikes bruk. Möjligt är att postens folk haft svårt att tolka bestämmelsen. Frågan därom har behandlats av Åke Odén i *Posttryttaren* 1976.

De tur-stämplat som använts vid utställningens tillfälliga postkontor är särskilt intressanta. I SFF:s stora stämpelhandbok av år 1952 anges på sid 382 att det ännu ej kunnat avgöras hur den där avbildade stämpeln

»STOCKHOLM I. U. 1. TUR» med katalogsbestämningen »RR» blivit använd. Möjligen sägs det skulle den kunna hänföras till Industriutställningen. Det kortbrev med stämpeln i fråga på baksidan, med en av huvudstämplarna, minnespoststämpel nr 4, på framsidan och med adressen »p.r. utställns postkont.» som ingår i samlingen, undanröjer dock varje tvivel därvidlag. Detta så mycket mer som det varit möjligt att till samlingen förvärva ett liknande kortbrev men försett med stämpeln »STOCKHOLM I.U. 5 TUR 9.8.97». Kanske en raritet?

Baksidan av kortbrev med turstämpel från 1897 års utställning.

Ett brevs innehåll har som visats ofta kunnat dokumentera betydelsefulla händelser i staden i gången tid. Som ett sista exempel här kan anföras att det i ett brev i samlingen från 1834 berättas om den koleraepidemi, som då härjade i huvudstaden.

»Farsoten har de senaste dygnen synts taga något av. Hvarken hafva så många insjuknat eller dödt. Dock var de dödas antal i lördags mindre än i går, näml. blott 138, då det i går varit 179.»

Sett mot bakgrunden av vad som nu dagligdags händer i världen är kanske inte antalet sjukdoms- och dödsfall alltför imponerande. Men relativt sett var det mycket. Stockholm var inte mer än en småstad på den tid det begav sig. Brevet är daterat i Stockholm den 15 september 1834 och försett med Stockholms bågstämpel.

Något om brevens och brevomslagens tekniska utförande

En serie brev som sträcker sig över en tidrymd om mer än 350 år ger anledning till vissa reflexioner över brevens och brevomslagens utförande under den tiden. Om brevs tekniska utförande i allmänhet finns mycket skrivet, bl a av Gunnar Stenerudh i *Posttryttaren* årg 1964 och 1965 under titeln »Brevet genom tiderna. Några uppgifter». Med utgångspunkt främst från breven i samlingen skall vi här till slut anföra några synpunkter just på tekniken i brevskrivandet.

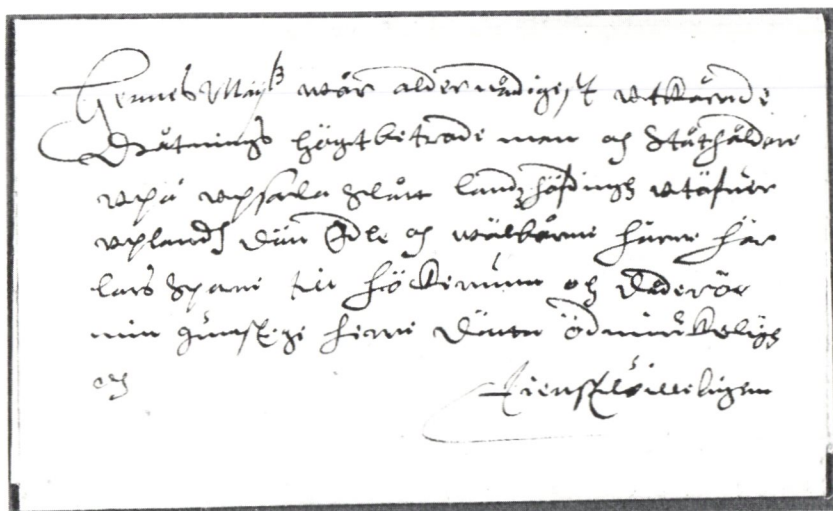
Alla breven, även de Kungliga sådana från 1600-talet, är skrivna på papper av varierande kvalitet. Det var redan på 1200-talet som det billigare papperet på kontinenten och även i vårt land började överta det mycket dyrbara pergamentets roll. Men fortfarande kom under lång tid pergament att användas som underlag för viktiga statshandlingar, traktater o dyl, i enstaka fall även för privata handlingar, t ex fastighetsbrev.

Fram till i mitten av 1800-talet, närmare bestämt 1840, då stålpenan uppfunnits, men även senare, användes gåspenna jämte bläck i bläckhorn och skrivsand. Det var svårt att skära till gåsfjädern på ändamålsenligt sätt, men med en väl tillskuren fjäderpenna i en skicklig hand kunde den handskrivna skriften göras minst lika elegant och tydlig som med stålpenan. Sedan skall vi inte tala om nutidens kulspeppenna. Denna är naturligtvis både bekväm och praktisk men den försvårar allt vad skönskrift heter. Förr vinnlade sig också brevskrivaren om att göra skriften vacker med många sirater och krumbukter. Skönskriften stod högt i kurs, även i skolorna. Här visas en bild av ett brevomslag från 1700-talets början med Stockholms första bandeau-stämpel och en vackert utsirad adressangivelse.

Brevomslag med Stockholms första bandeau-stämpel.

Om vi bortser från variationerna mellan enskilda handstilar finner vi två huvudtyper av skrivstilar representerade. Den ena är den ur den gotiska stilen utvecklade frakturen, den andra är den latinska skrivstilen. Den förra, som fortfarande användes på de flesta håll i Tyskland, ersattes här hemma först under 1700- och 1800-talen av den latinska. Samlingens 1600-tals brev är skrivna med varianter av den gotiska skrivstilen. För dagens läsare är denna stil inte alltid så lätt att tolka. Exempel på densamma visas här i form av ett utdrag ur ett brev från tidigt 1600-tal.

Exempel på skrift från 1600-talets första hälft.

Att kuvertet i sin nuvarande form är en rätt så sen företeelse är välbekant. Dessförinnan utgjordes brevomslaget i regel av det skrivna arket som vikts så att innehållet inte kunde läsas av obehöriga utan att förseglingen brutits. Det vikna arket förseglades med vax- eller lacksigill och förseddes på utsidan med uppgift om adressat och adress. Ibland lades ett extra ark utanpå det skrivna. Det extra arket förseglades och fungerade då som brevomslag.

Uppgifterna om tidpunkten för det nuvarande kuvertets tillkomst varierar. Enligt en uppgift skulle det ha tillkommit i England i början av 1830-talet. Det fabriksmässigt tillverkade kuvertet torde ha uppstått år 1844. En långt yngre uppfinning, frankokuvertet, infördes i Sverige år 1872.

Sedan något om sättet att ange adressat och adress. Från nutidens allt vanligare sätt att utanpå kuvertet endast ange för- och efternamn till äldre tiders artigheter med angivande av titlar, utmärkelser m m på många rader är steget långt.

En brevställare från 1739 innehåller bl a

»En Titulatur-Bok hvaruti the nu för tiden till Collegierna samt Högre och Nedrige

Stånds Personer bruklige Titlar öfver och under samt på Utan-Skriften af Brefven upptecknas.»

Och i en brevställare från 1886 anges att

»Den titulatur, som wi hafva att gifva någon, rättar sig efter den samhällsställning, som han innehar.»

Här nedan anges några exempel på högrädvande formuleringar. Adressen på brevomslaget på sid 2 till Rikskanslern Axel Oxenstierna, daterat i Mainz år 1632 och utanpå försett med anvisningen »Cito, Cito», »Fort, Fort», lyder i översättning från tyskan sålunda:

»Till Högvalborne Herr, Herr Axel Oxenstierna, Kongl Maj:ts av Sverige Riksråd, Rikskansler och General Guvernör i de Rhenska och Frankiska Kretsarna samt fullmäktig legat över arméerna därstädes, Friherre till Kimito, Herre till Fiholm och Tidö

Min Nådige Herre

Skrivet i Mayn den 6 juni 1632

Maintz»

Och det ovan nämnda brevet från Drottning Hedvig Eleonora, under-tecknat i Stockholm och kontrasignerat av alla de fem höga Riksämbets-männen, har följande adress:

»Till Oss Elskelig troendes Man, General Major och Gouvernör öfver Hudiksvalls och Härnösands Lähn, samt Jämtlands, Härjedahlens och Medelpads, hvalborne Herr Carl Sparre, Länhs greve till Crounebourg, Herre till Ulfuhrt och Marinebourg,

Nådeligen»

Sättet att titulera har naturligtvis växlat med tidsandan. Så sent som i 1886 års brevställare rekommenderades bl a att

grevar och friherrar skulle kallas »Högvalborne», att »vanliga» adelsmän skulle kallas »Välborne» och att tituleringen till präster av skilda slag och till övriga lärde män – om kvinnor var det knappast tal – kunde växla mellan »Högvärdigste», »Högvärdige», »Ärevärdige», »Värdige», »Hög-vällärde», »Höglärde» m m.

»»Befälhavande Amiralen, Riddaren och Kommendören av flera Ordnar m m Högvalborne Herr Friherre C. Nordenskjöld

Carlskrona»

anges på ett brev från Stockholmn 1854 och på ett annat från Lund år 1872

»Kyrkoherden Högärevärdige och Höglärde

Herr Dr B. Herrström

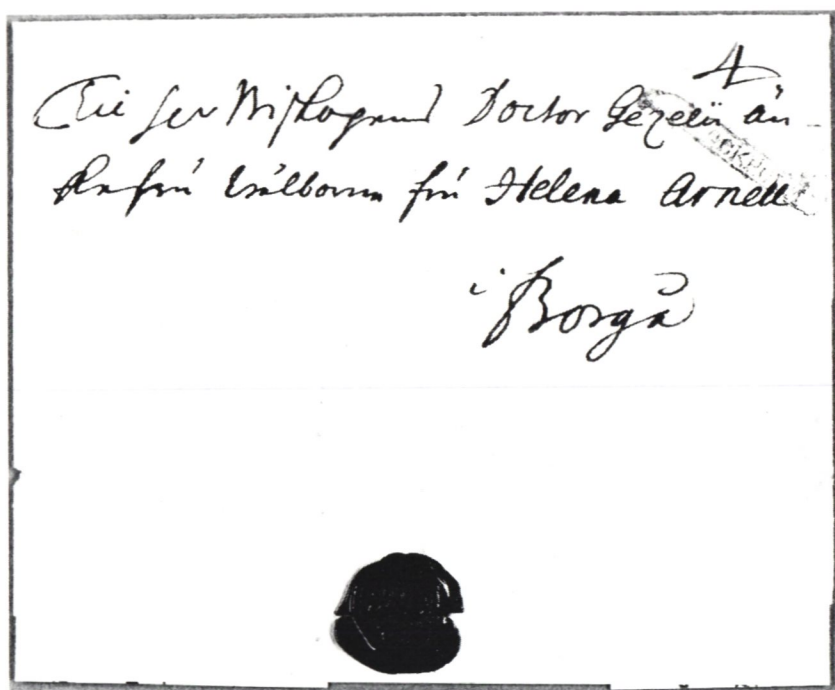
Stockholm»

Ofta fick en efterlämnad änka behålla den avlidne makens titulering såsom visas av ett brev med Stockholms lilla bandeau-stämpel till Borgå i Finland i november 1733:

»Till Herr Biskopens Doctor Gezelii Enkefru

Välborna Fru Helena Arnell

i Borgå»

Brev till Borgå i Finland 23.11.1733 med Stockholms lilla bandeaustämpel.

Efter hand gick det inflation i titulerandet. »Herr» var ursprungligen en titel förbehållen riddare – jämför bl a uttrycket »Rikets Herrar» – men kom senare att användas till alla »Ståndspersoner» utom till som det sades »Bönder». »Fröken» var ursprungligen ett tilltalsord förbehållet furstliga ogifta damer men kom så småningom att användas för ogifta adliga damer och senare för döttrar till civila och militära ämbetsmän och därmed jämförliga. I brist på annat lämpligt ord kom man att använda uttryck som »Högaktad», »Välaktad», »Högädle Herr», ibland förkortat till »H Herr», m m. På brev från 1858 resp 1861 anges:

»Konungens Trotjänare, Löjtnanten Högädle Herr
Carl Engström

Jönköping
Strömsholm»

respektive

»Pastorsadjunkten, Högädle Herr
Magistern Gustaf Hedén
Stockholm

Hornsgatan No 7».

Ännu under 1800-talets senare hälft användes ofta franska benämningar, »Monsieur», Madame», »Mademoiselle». Højden av artighet var i äldre tider tydligen att upprepa dessa ord på svenska eller på franska, som ett exempel från 1719 visar:

»Till Monsieur,
Monsieur le Comte Georg Gyllenstierna,
General de Cavallerie
uti

Söderkiöping».

Man kan naturligtvis ha vilken åsikt som helst om bruket av titlar och andra högtidliga bestämningar. De tillhöra i mycket en gången tid. Men de berätta dock om seder och bruk i en tid, då artighet var en dygd, en tid för inte så länge sedan. Man tänker därpå i dag med ett visst vemod, nu när man ofta presenterar sig med blotta förnamnet och då t o m postverket i sina broschyrer rekommenderar skribenten att endast använda för- och efternamn på adressaten. Men en utförligare adress på ett brev med angivande av fullständigt namn med titel eller yrkesangivelse kan faktiskt ofta fylla ett verkligt behov, det att ge upplysning om den person det gäller.

Då det blev aktuellt att genom lokalbrevbäringens försorg dela ut breven hem till de enskilda adressaterna, måste uppgiften om adressorten kompletteras med bostadens belägenhet, försåvitt denna inte kunde beräknas vara känd av postens personal. Redan 1752 hade det föreskrivits att postmyndigheterna ute i landet skulle uppmana allmänheten att på försändelser till Stockholm ange även gata och i förekommande fall husnummer. Ett par tidigare exempel på detta har angivits ovan.

Påbudet och också behovet att ange gata och husnummer kom i fråga om lokalbrev att ofta leda till att endast dessa angavs och inte orten. Den senare ansågs självklar. Ordet »Stockholm» ersattes ibland med »Här» eller »Härst.», det senare en förkortning av »Härstädes». Ibland satte man endast ut stadsdelen, t ex »Södermalm» eller »Söder». Ett brev från den 1 januari 1897 med normalstämpel 42 »STOCKHOLM SÖDERMALM» har adressen

»Fabrikören
Herr Carl Blomquist,
S:t Paulsgatan No 31
Söder».

Numera har adresseringsbestämmelserna blivit helt annorlunda, men vad därtill hör faller utanför ramen för denna artikel.

Slutord

Nu frågar sig läsaren kanske hur samlingens ägare burit sig åt för att få tag i de utställda objekten. Frågan är lätt att besvara. Samlandet började på 1970-talet. Den gamle kontraktsprostens brev gav impulsen och lämnade också värdefullt material till den posthistoriska delen. Sedan blev det mest att följa den alltmer citerade slogan, som blev benämningen på den hembygdsfilatelistiska utställningen i Täby 1983: »Gräv där Du står». Det har

gällt att hålla sig framme. Vänner och bekanta har bidragit med en del. Frimärkshandlarna har besökts, dock utan märkligare resultat. De senare årens auktionskataloger har studerats och också givit anledning till ett och annat inköp, mest av förfilatelistiska objekt.

Vilken behållning kan då den utställda samlingen och dess inramning genom Postmuseums försorg ha givit besökaren. Den frågan tillkommer knappast utställaren att besvara. Men att döma av uttalanden från besökarna har man varit belåten. Utställningen har ju inte riktat sig enbart till de inbitna filatelisterna. Man har också velat vända sig till dem som söker sig till Postmuseum utan större filatelistiska kunskaper. Mer än en besökare har – synbarligen lättad – t o m förklarat: »Men det här var ju inte enbart frimärken. Här kan man gå långa stunder och hitta mycket annat verkligt roligt.» Om den senare kategorin haft nöje av det hela och kunnat se de utställda objekten i ett större kulturellt och allmänshistoriskt sammanhang så är detta säkerligen till glädje för Postmuseum och dessutom för den tacksamme utställaren. Om utställningen också kunnat visa att det inte bör möta större svårigheter att lägga upp en hembygdsfilatelistisk samling omkring något tema eller ett motiv så har den även främjat utvecklingen av den nu så aktuella hembygdsfilatelin.